

BÁRDOS KORNÉL:

A KŐSZEGI ISKOLAREKTOR ZENEI KÖTELESSÉGEI A 17. SZÁZADBAN

ADATOK A 17. SZÁZADI ISKOLÁK ZENÉJÉHEZ

1663-ból és 1669-ből való az a nemrég megtalált két iskolarektori szerződés, amelyek alapján jogos szólnunk a 17. századi kőszegi iskola zenéjéről úgy, hogy a korabeli magyarországi iskolák muzsikájának nívóját is értékeljük.

A két dátum által jelzett évek figyelemre méltó évtizede a 17. századnak először azért, mert ekkor még Buda felszabadulása előtt vagyunk. Az ország közepe a töröké, de a kétharmad rész a királyi Magyarországhoz és Erdélyhez tartozik. Ez utóbbi városokban Zágrábtól Kőszegen, Pozsonyon át Bártfáig, Kassától Kolozsváron át Brassóig, Nagyszebenig az ország nagyobbik részében virágzó iskolák működnek.

Tekintettel arra, hogy az iskolák egyházi vezetés alatt állanak még a szabad királyi városokban is, hisz itt is a városnak a felekezeti hovatartozása határozza meg a város jellegét, ezért fontos évtized ez a reformáció és az ellenreformáció küzdelme szempontjából is. Mintegy lezáró szakasza az 1606-os Bécsi, majd 1645-ös Linzi béke korszakának, amely a protestantizmus vallásszabadságát biztosítja olyan mértékben, hogy a városok többségében az egyedulmukat eredményezte. Jó néhány városban akár Erdélyben, akár Kőszegen a katolikusoknak se papot, se iskolát nem engedélyez az evangélikus városi tanács. Másutt, mint pl. Sopronban 1636-tól kénytelenek eltűnni a jezsuita gimnáziumot. Ennek jelenléte viszont igen hasznos rivalizálásra készíti zenei téren is az evangélikus gimnáziumot. Ahol pedig az ellenreformáció már győzött, mint pl. Győrött vagy Pápán, a protestáns iskolák egyelőre még működhetnek.

A Wesselényi-összeesküvést követő megtorlás címén 1671—74 között indul el aztán az erőteljes ellenreformációs hullám. Főleg a királyi Magyarország városaiban változtatja meg az iskolák felekezeti térképét. A protestáns iskolák kiszorulnak a belvárosokból, sőt néhány évre kénytelenek bezárni kapuikat is. Majd az 1681-es soproni országgyűlés jelöli meg az ún. artikulás helyeket, ahol a Thököly-hadjárat átmeneti sikere után protestáns iskolák is működhetnek. A mi évtizedünk tehát még a protestáns vallásszabadság jegyében telik.

Szigorúan a zene szempontjából ebben az időben két csoportba oszthatjuk iskoláinkat. Az elsőbe a református és unitárius, a másikba az evangélikus és katolikus (jeszuita és piarista) iskolák tartoznak. Szabolcsi és Csomasz

Tóth kutatásai alapján jól tudjuk,¹ hogy az éneklésnek az istentiszteleten, a temetésen, a kántálásban s egyéb alkalommal fontos szerepe volt a református és az unitárius iskolákban. Sárospatak, Debrecen, Marosvásárhely, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Kolozsvár iskolai törvényei pontosan körülhatárolják az ének szerepét, megszervezik a tanulók kórusát. Hetente legalább kétszer énekórát írnak elő. Mégis az ortodox, majd a puritán felfogás leszűkíti az éneklést csak egyszólamúságra. Négyszólamú kórusról csak a 18. században hallunk először. Annak ellenére, hogy Bethlen Gábor szereti és áldoz sokat a zenére, Comenius pedig az 1651-es tantervezetében a délutáni órákat kifejezetten a hangszeres muzsika tanítására jelöli meg, mégis több mint egy évszázadig kell várni, míg álma megvalósulhat Patakon és másutt. Orgonáról a legelső adat Nagyenyedről van a 17. század végéről. Debrecen városi tanácsa pedig lépten-nyomon tiltja a hangszeres zenét, sőt 1660-ban a visszaélések címén még a diákok kántálását is.²

Más a helyzet az evangélikusoknál és a katolikusoknál: A diákok énekara az európai többszólamúság repertoárjából énekel zenekari kísérettel — a szabad királyi városokban a toronyzenészek közreműködésével is — az istentiszteleten, a temetésen, az iskolai ünnepélyeken és az iskoladrámák kíséretében. A kántálásokat, a családi köszöntéseket is hangszerekkel és többszólamú énekkel színesítik. Általában hetente négyszer 12—1 óra között szerepel a gimnáziumokban ének- és zeneóra. Az idegenből jövő tanulók felvétele első követelményének szinte mindenütt előírják az evangélikusok, hogy zenében jártasak legyenek. Eltartásukról a polgárság gondoskodik. A jezsuiták és a piaristák konviktusaik növendékeiből szervezik a kórust, de volt tanítványaikat és külső zenészeket is alkalmaznak.

Sopronban a jelzett évtizedben 1656 óta, Rauch András halála után Psyllius Lukács zeneszerző vezeti az evangélikus gimnázium kórusát. 1658-ban a magyar evangélikus gimnázium avatásán a színdarab kíséretéről és az asztali zenéről is az ő együttese gondoskodik. A toronyzenészek náluk is, a jezsuitáknál is közreműködnek, az utóbbiakat a nagyobb ünnepek alkalmával az Esterházyak kismartoni zenekarának fúvósai is kísérik. Pozsonyban az evangélikus gimnáziumban Samuel Capricornus távozása után 1657-től a Sopronból érkező Kusser János vezeti a kórust, de itt is a párhuzamosan működő jezsuita gimnázium rendszeres zenéjéről nevezetes. Nagyszombatban a katolikus központban a jezsuiták vezetik Pázmány egyetemét, a gimnáziumot, a szemináriumot és a nemesi konviktust. Naplójuk tanúsága szerint zenekaruk látja el az ünnepek zenéjét és az iskoladrámák kíséretét, miként Trencsénben és Szakolcán is. Körmöcbányán 1662-ben hal meg Stirbicz János, aki az evangélikus gimnáziumban évtizedeken át nevelte a diákokat zenére. Munkáját János Keresztély nevű fia folytatja. Besztercebányán, Selmecebányán és Rozsnyón a régi evangélikus iskolatörvények szellemében él a többszólamúság. Ebben az évtizedben is a diákok és a tanárok közös kántálásairól és a zenés iskoladrámákról írnak. Az utóbbi két városban a század közepétől a jezsuita gimnázium is gazdagítja a város zenéjét.

¹ Szabolcsi Bence: A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje. Újabb kiadás: A magyar zene évszázadai II. B.-pest 1961., 20 skk.; Csomasz Tóth Kálmán: Maróthi György és a kollégiumi zene. B.-pest 1978., 16 skk.

² Városi jegyzőkönyv 1660. jan. 12., 32. l.

A szepesi és a sárosi városok közül a lőcsei evangélikus gimnázium zenéjét Samuel Markfeldner, a szepesváraljaiét az 1657-ben meghalt Jan Simbraczky neve fémjelzi. A késmárki iskolának muzsikájáról, miként az udvar zenéjéről is a Thököly család gondoskodik. A bártfai gimnázium sem marad alul, hisz a neves Zarewutius Zakariás biztosítja zenéjének a nivóját. 1667-től János nevű fia lesz a város organistája, aki apja vezetésével az evangélikus gimnázium kórusában nőtt fel. A századból fennmaradt legértékesebb kottaanyagunk, a Bártfai-gyűjtemény jó néhány motettáját és Zarewutiusnak műveit is éneklék a gimnázium énekesei. Az eperjesi evangélikus gimnázium éppen 1667-ben lesz tíz évfolyamos főiskolai jellegű líceum. A tőrőcszentmártoni könyvtárban talált kézirat bejegyzései arról értesítenek, hogy 1668—73 között gyakran hangzott fel zenés iskoladráma náluk.³ Az 1635-ből való, jelenleg a legelső magyar nyelvű többszólamú anyagot tartalmazó Eperjesi Graduál pedig arra utal, hogy a magyar evangélikus iskola diákjai magyar nyelvű többszólamú műveket is énekeltek rendszeresen ezekben az időkben.

Kassán 1660-tól a jezsuiták vezetik az akadémiát és a gimnáziumot, de a Szent Erzsébet dómban még az evangélikus diákok énekelnek és Czeglédy István református iskolájának tanulói — ha nem is hangszeres zenével — de énekkel kísérik 1667-ben az évvárón játszott színdarabot. Erdélyben a századok valamennyi iskolájában értékes zenét találunk. Brassóban a Honterus által alapított és a zenéjéről híres gimnáziumban ezekben az években cseperedik fel az 1656-ban született Croner Dániel és jut el olyan fokra, hogy 1675-ben már az első zeneelméleti munkáját írja le Brassóban. Segesvár, Beszterce és Meggyes evangélikus iskolai törvényei a hangszeres zene rendszeres tanítását írják elő. Nagyszebenben az 1660-as években Gabriel Reillich működik. Fennmaradt művei alapján megállapíthatjuk, hogy értékes műveket énekeltek diákjaival. — Zágráb és Győr gimnáziuma naplójának sűrű zenei bejegyzései is igazolják a közismert tényt, hogy a jezsuiták nevelésük egyik legfontosabb eszközének a zenét tartották. De hasonló tapasztalunk az ekkor már működő podolini és privigyei piaristáknál is.

E színes keret felvázolása után kérdezhetjük, mi indokolja, hogy a két kőszegi szerződéssel külön is foglalkozunk? Válaszunk: 1. Ez az iskola nem volt gimnázium, hanem csupán három tanerős ún. latin iskola, amelyet al-gimnáziumnak értelmezhetünk, s mégis központi helyet kapott benne a zene. 2. A többi szabad királyi várossal ellentétben őket nem segítették a toronyzenészek, mert csak 1715-ben alapította Kőszegen gr. Nádasdy Ferenc a toronyzenészi intézményt. A maguk erejéből alkották az iskola kórusát és a zenekarát, amely 1571-től a Szent Jakab templomban muzsikál. 1615-től a magyaroknak is van templomuk és iskolájuk, de csak annyit tudunk, hogy a Szent Jakab templom énekkarát ezen iskola tanulóiból is kiegészítik,⁴ és a latin iskola rektora a két iskola növendékeit az évente négyszer tartott úrvacsora énekeire együtt készíti elő.

Kőszeg 1491-től osztrák zálogbirtok lett. III. Ferdinánd 1647-ben visszacsatolja az anyaországhoz és 1648-ban ismét szabad királyi város. Mint az

³ Martin, Matica Slovenska M 7 597. sz.

⁴ Városi jegyzőkönyv 1639. febr. 7., 10. l.

iskola patrónusa a városi tanács nevezi ki és fizeti a latin iskola rektorát és két kollégáját, akik közül az egyik az orgonista. Fizetésüket a számadáskönyv szerint az evangélikus egyház kiegészíti. 1660—73-ig Hittel Kristóf az orgonista, aki szükség szerint a rektort is helyettesíti.⁵ Az 1663-as szerződést Stockmann Kristóffal, az 1669-eset pedig Ruthkay Györggyel köti a város.⁶

A teljesen egyező szövegű iratok 15 pontjából hét pont zenei vonatkozású. A 3. pont szól az úrvacsora énekeire való előkészítésről, amelyet már említettünk. Az 5., 6. és 12. pont foglalkozik a rektor által vezetett kórus és zenekar szereplési keretével. Ezek az istentisztelet, a temetés és a kántálás. Lelkére köti a rektornak, hogy vasárnap és ünnepnap időben készítse elő a megfelelő helyen felnyitva a hangszeres kottákat és az énekeket, hogy a hangszó után azonnal kezdhesék az istentiszteletet. Legyen gondja arra, hogy a kórus tagjai a kottaállványok előtt állva figyelmesen énekeljenek, ne rendetlenkedjenek, ne fecsegenek. A hiányzók büntetésére humánus eljárást ír elő: A hiányzókat úgy büntesse meg, hogy a kántálásból befolyt és a rektorra bízott összeg elosztásánál az ilyeneket mellőzze, a szorgalmasokat viszont jutalmazza. A városi jegyzőkönyv 1660-ban Hittel orgonista felvételével kapcsolatban évente hét kántálásról szól, amelyekben a tanárok és a diákok egyaránt részt vesznek. — Részletezik a szerződésben a rektor feladatát az evangélikusoknál szokásos három típusú temetésen. A szöveg alapján csak a harmadik, az ún. prédikációs temetésen biztos a kórus és a zenekar szereplése. Ezen ugyanis a háznál többszólamú motettát énekelnek, a templomban pedig a zenekar gyászzenéje vezeti be a prédikációt.

A 13. pont fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy az átadott leltár szerint viselje gondját a hangszeres kottáknak, az énekeskönyveknek, a hangszereknek és a kórusnak. A számadáskönyv alapján tudjuk, hogy a kották, a hangszerek beszerzéséről és javításáról is kellően gondoskodtak.

Sok haszonnal, de nehézségekkel is járt az országserzte ismert és említett evangélikus hagyomány, amelyről a 7. pontban igen reálisan írnak: Az idegenből érkező tanulni vágyó ifjak közül csak azokat vegye fel, akik értenek a zenéhez, megígérik, hogy legalább egy évig helyben maradnak s szorgalmasan tanulnak. Lakásukról és ételmezésükről a polgárok gondoskodnak. Ügyeljen azonban tekintélyére, fegyelmet tartson köztük, hogy ne éljenek vissza a polgárság jóságával. Azt se tűrje, hogy nyilvános kocsmákban s főleg gyanús zugokban tartózkodjanak, lakomákat, táncokat rendezzenek s más illetlen dolgokban vegyenek részt. — Tudjuk, hogy Németországból és Ausztriából ezekben az évtizedekben sok evangélikus diák keresett menedéket Magyarországon és lett a gimnáziumok kórusainak értékes tagja, hogy csak Samuel Capricornust említsük, aki 1640-ben a soproni gimnázium kórusában énekelt.

A 10. pont a szerződés legszebb része. A zenetanítás fontosságát hangsúlyozza. Mintha csak Kodály lelke szólna a kőszegi városi tanács hangjában. Érdemes idéznünk: „Különös gondja legyen a rektor úrnak, hogy az

⁵ Uo. 1660. jún. 9. és júl. 15.; Ev. gyülekezeti lt. számadások Fasc. I. 15—29.

⁶ Uo. 1663. ápr. 30. Fasc. I/11.; Ugyanennek a város tulajdonában levő példányra másolatát dr. Bariska István főlevéltárostól kaptuk meg köszönettel.; 1669. jún. 13. OSZK Föl Germ 701. sz. Még ismerjük Olearius János Rudolf szerződését (1683. aug. 10.), amely a Thököly csapatok távozása után 1683 szeptemberében már érvényét veszítette: Ev. gyülekezeti lt. Fasc. II/4.

arra alkalmas fiúkat zenére tanítsa. Úgy haladjanak, hogy muzsikájukkal Is-
tennek és a gyülekezetnek szolgálhassanak. A zene iránti lelkesedést olyan
mértékben keltse fel bennük, hogy kitartsanak a tanulásban s így mindjob-
ban haladjanak előre a tudásban, mert a zenei tudásukkal mindenütt boldogulhatnak és megfelelő eltartást érdemelhetnek ki maguknak. Ezért na-
ponta rendszeresen tartson egy zeneórát számukra. Amennyiben viszont
rendkívüli órákra is szükség van, azoktól, akik ezt kívánják, külön díjazás-
ban részesül.”

A muzsika fontosságát hangsúlyozó és ezt elváró hét pont áttekintése
után úgy látjuk, csupán az iskolai ünnepélyek és az iskoladramák zenéjéről
nem szól a szerződés, de ezeket már részletkérdéseknek tarthatjuk. A szer-
ződés szövege alapján biztosak vagyunk abban, hogy Kőszeg latin iskolája
s talán jó néhány hasonló társa az országban vetekedett a híres gimnáziu-
mok, Sopron, Pozsony és a többi zenéjével. Betöltötte a korabeli hivatását,
pedig ekkor már meg voltak számlálva a napjai. Az 1681-es soproni ország-
gyűlés ugyanis Kőszeget nem jelölte ki artikuláris helynek. Az iskola meg-
szűnt, s 1675-től már a jezsuita diákok muzsikáltak a Szent Jakab templom-
ban. Az evangélikus egyeduralmat most a katolikus egyeduralom váltotta
fel. Ámde a kőszegi 17. századi iskolarektor s maga a városi tanács zene
iránti szeretetének és elkötelezettségének — úgy érezzük — van mondani-
valója még Kodály országában 1981-ben is. A tanulságokon érdemes elgon-
dolkodni!